

EUROPA

Europa som ideologiskt och historiskt projekt

Av Nils Andrén

Den som vacklar i sina åsikter om EU erbjuds nu en ideologisk checklista. Samtidigt kan man passa på att återfinna våra östersjögrannar.

TVÅ VÄRLDSHISTORISKA processer har förvandlat Europa. Den ena är det europeiska samarbetets envisa utveckling till dagens Europaunion. Den andra är att Sovjetunionens söndervittring, som frigjort många förslavade stater i Central- och Östeuropa

Europa som politiskt projekt sätter sin prägel på politikens både inåtriktade och utåtriktade aspekter. Det kan dock vara en tankeställare att den nya europismen varit starkast i länder som direkt drabbades av Europas två stora inbördeskrig under 1900-talet. Europa som ett fredsprojekt är mera självklart bland de krigshärjade än bland dem som fick eller lyckades hålla sig utanför. Men också dessa skördar gärna frukter av den nya freden.

De nya europismen började efter försök att skapa en fredsgaranti genom en försvars- eller politisk union i vilken både Frankrike och Tyskland skulle ingå. När försöken misslyckades fick man pröva en annan väg, att binda de båda länderna vid varandra genom en fördjupad ekonomisk sammanvävnad. Så tillkom först kol- och stålunionen och därefter den europeiska gemenskapen och till slut unionen, EU. I den minimalistiska europismen var målet att åstadkomma så starka band, särskilt ekonomiska beroendeförhållanden, att freden säkrades. Fredsprojektets framgångar och trycket av Romfördragets målsätt-

ning om en allt starkare union lade grunden för en maximalistisk europism. Nu uppställdes ovillkorliga mål om fri rörlighet för varor, människor och idéer. Europismen som först omfattat sex stater blev allt mera alleuropeisk. Under trycket av ett ökat medlemsantal ökades kraven på en ny konstitutionell ram för den Europeiska Unionen. Författningsförslagets motgångar i Bryssel 2003 kan tolkas som en defensiv framgång för de europeiska minimalisterna. Hur bestående framgångarna blir, får vi se om Irland (ordförandeland under första halvåret 2004) lyckas genomföra en ny förhandling om konstitutionen.

SUBSIDIARITETEN MEST MUNVÄDER

Dagens maximalistiska europister ser knappast någon gräns för utvecklingen. Det oroar dem som alltjämt håller fast vid minimalismens principer. Subsidiaritet skulle bli ett lockbete för minimalisterna. Den har under de år som gått mest blivit munväder. Ett allt starkare EU kan väcka oro också hos principiella maximalister. En alltför snabb federal utveckling skulle kunna driva EU över de gränser som flertalet medlemsstater är beredda att foga sig i. Den hotar den traditionella maktbalansen inom unionen. En medlemsrevolt mot Bryssel skulle kunna skaka hela det europeiska fredsverket.

Sedan Sverige 1991 efter lång tvekan bestämde sig för EG (EU)

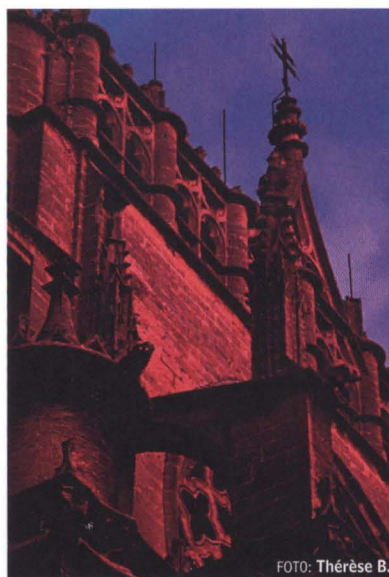

FOTO: Thérèse B.

påminns vi ständigt om vår roll som européer. Vi märker också att många alltjämt har svårt att acceptera den nya rollen. De vill alltjämt se den snöiga Nord som vårt enda fädernesland.

Som medlem av EU vacklar Sverige mellan maximalism, och minimalism. Folkomröstning den 14 september 2003 blev en tydlig minimalistisk framgång. Den inpräntade att Europa ännu inte stöds av någon allsvensk folkrörelse. Tveksamheten skar – och skär alltjämt – rätt igenom den traditionella partistrukturen. Debatten inför folkomröstningen fick ett abrupt avbrott på grund av det tragiska mordet på Anna Lindh. Den har lämnat kvar olösta spänningar som borde garantera att Europa kommer att behålla en central plats i den svenska debatten.

HALVT SEKELS INDOKTRINERING
Under tiden efter europisternas nederlag följde en utvärderingsfas. EU-motståndarna ville att Sverige skulle dra ytterligare konsekvenser i sin Europapolitik av nederlaget. Mot detta höll regeringen fast vid att omröstningen gällt eurons ställning i Sverige och ingenting annat. Debatten kryddades även av spekulationer om nederlagets verkliga orsak. Blev omröstningen måhända endast en

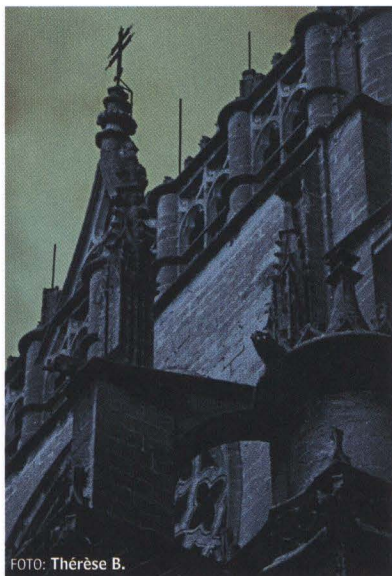

FOTO: Thérèse B.

förevändning för folkligt uppror mot etablissemang? I så fall kunde resultatet också ses som en parallell, i mildare form, till de norska EU-anshängarnas upprepade nederlag.

Kanske var det även en logisk konsekvens av att svenska folket i ett halvsekel indoktrinerats om den moraliska och politiska riktigheten av en allomfattande neutralitet. Den politiska bannlysningen omfattade ju under många och långa år, alltsedan Metalltalet 1961, också medlemskap i den Natoinfekterade europeiska gemenskapen.

Maximalister av olika schatteringar kan mycket väl vilja se folkomröstningen och dess resultat som ett isolerat olycksfall. Också maximalismens europister kunde medge att minimalisternas framgång mot det EMU-vänliga etablissemang på kort sikt kunde medföra fördelar. På längre sikt måste dock utanförskapet begränsa både Sveriges nyttighet eller inflytande i EU och dess ekonomiska utvecklingsmöjligheter. Kritikernas och tvekarnas framgång kan dock även bli ett led i en dynamisk process, där framgång föder framgång. Styrkan och färdriktningen skulle kunna förtydligas, om planerna på ett särskilt, europakritiskt parti förverkligas inför det

kommande valet till Europaparlamentet.

Man kan än så länge spekulera; forskare kan måhända så småningom ge mer exakta svar. Nya rön om politiken får ofta politisk betydelse. Också detta kan vara en garanti för en intensivare EU-debatt. Ambivalensen inför den europeiska unionens utveckling understryker vikten av att det allsmåttiga folket i den svenska demokratin fördjupar sin kunskap om den europeiska dynamikens grunder

TANKELEK

Mot denna bakgrund är det tacknämligt att Europafrågan även har börjat uppfattas som något av ett bildningsprojekt. Inför sina nya roller i ett nytt Europa behöver européerna – inte minst svenskarna – lära sig att förstå det förflutna. Det gäller både Europas historia i stort och våra svunna roller i Europa. Vi kan glädjas åt en växande litteratur om europismens rötter, om Europas historia och om Sveriges roll i denna.

Uppmärksamheten riktas här speciellt på två böcker, av skilda slag. Båda har Europa som gemensam nämnare. Kjell Goldmann har i sin bok om EU som ideologiskt projekt gjort något som kan kallas en idéhistorisk efterlysning av EU:s ideologiska rötter inom konservatism, liberalism, socialism och ekologism. Den leder rätt in i en fråga som borde ha varit aktuell 14 september för de ideologiskt medvetna. Vilket förhållande till Europaprojektet är rimligt, om man utgår från grundsatserna i respektive idétradition? Kristian Gerners och Karl-Magnus Karlssons mäktiga volym om Nordens medelhav är betraktelser i ett långt historiskt perspektiv om Europas konfliktfyllda historia. Båda har en gemensam riktpunkt i strävan att öka förståelsen för europismens förutsättningar, både hemma och borta.

Goldmann inleder sin bok med en förbryllande ambitionsbestäm-

ning. Denna bok är en tankelek. Ordet kan väcka olika slags förväntningar. Tankelekar kan ha många funktioner. De ger tankeleken ett nöje som han kan förmedla till sina läsare. Den kan väcka läsarens aktivitet, genom instämmande, motsägelser eller eftertanke. Men tankeleken kan också vara ett instrument för lekarens egna pedagogiska ambitioner. En sådan kan vara att öka förståelsen för ideologiernas begreppsvärld och funktioner. Internationalisering blir både en riktpunkt och en förevändning för att analysera ideologier och spekulera över deras varaktiga betydelse. Det gör Goldmanns bok minst lika viktigt för idéhistoriker och ideologer som för politiska europister.

Tankeleken består i att sammanföra fyra ideologiska traditioner med det europeiska integrationsprojektet och att pröva vart detta kan leda.

En tankelek kan dock även göras till en allvarsam lek. Kjell Goldmann ställer i grunden normativa krav som griper in i varje politisk valsituation: Man bör förhålla sig till stora frågor på grundval av generella principer snarare än konkreta intressen. Han vill även mera specifikt hjälpa dem som skall ta ställning till det europeiska projektet och dess aktuella faser. Det gäller nu särskilt det monetära samarbetet, EU:s institutioner, det säkerhetspolitiska samarbetet, invandringen, massmedia. Hans rekommendation är att handla i enlighet med sina ideologiska preferenser, knutna till de utpekade idétraditionerna. De gäller särskilt de frågor som han utpekar som ideologiskt särskilt laddade. Dessa rör människan, stabiliteten, nationen, freden och det europeiska projektet.

IDEOLOGISK CHECKLISTA

Allt pekar mot en ambition som är större än tankelekens: att erbjuda en checklista för dem som eftersträvar att förhålla sig till internationaliseringen på ett ideologiskt sätt. Allt

sammantaget skymtar bilden av en europist bakom normerna och rekommendationerna.

De fyra ideologiernas riktkarlar är väl valda: Edmund Burke, John Stuart Mill, Edouard Bernstein och Arne Næss. Två ideologier är grånade i den politiska historien. Reformsocialisten Bernstein står närmare och ekologisten Næss närmast dagens politiska verklighet.

Goldman ganskar tre skäl som han finner tala för att ideologiska identiteter kan ha politiska konsekvenser: psykologi, strategi och vad man kan kalla lämplighet. Han pekar ut tre områden för internationalisering. De betecknas som internationalisering av problem, samhällen och beslut. Preciseringarna har naturligtvis ett egenvärde. De tycks dock inte ha varit till hjälp för att lösa det uppställda problemet. Ofta strandar de på Burkes, Mills och andras stimulerande blandningar av ideologiska infall och empirisk pragmatism.

Goldmann ger själv exempel i sin vandring genom idéhistorien. Han finner förvisso tydliga tecken på internationalism hos Mill och på den positiva betydelsen av att blanda nationaliteter. Men han hävdar samtidigt det nationella systemets betydelse som verktyg för att förverkliga hans liberala idéer. Integrationen av olika nationaliteter kan tvinga honom till avkall på det grundläggande idealet om fria institutioner. Det kan kräva tillfällig despoti. Det erinrar anmälaren om en desperat tysk liberal devis: Und willst du nicht mein Bruder sein, so schlag ich dir den Schädel ein.

Författaren har inte gjort det lätt för sig. Det är inte så lätt att uttrycka 1700- och 1800-talens ideologiska idéer så att de blir relevanta i dagens internationella Europapolitik. Som underlag för sin bestämning av ideologiernas innehåll väljer Goldmann det som han betecknar som handboksметоден. Det innebär i praktiken att han utgår från sammanfatt-

ningar som gjorts av honom själv och hans akademiska medbröder. Han betraktar inte metoden som idealisk, men bättre än andra tänkbara alternativ. Den som inte övertygas kan måhända anse att frågan hade varit värd en djupare borrhning även i andra alternativ.

EKOLOGISMEN OCH EU

De ideologiska profilerna skall relateras till politiken inom de dominerande partierna i Europaparlamentet. Varför detta artificiella jämförelseobjekt? Hade det inte varit av större intresse att ge ökad tyngd åt internationalismens roll i den europeiska politikens rötter, i medlemsstaternas politik? Goldmanns analys av motsättningarna inom torypartiet och hans reflexioner kring brytningarna inom socialdemokratiska partier visar att också detta är en fruktbar vinkling. Men en djupare granskning skulle naturligtvis ha krävt en långt bredare forskarinsats. Den skulle därtill kanske ha resulterat i en annan bok än den författaren ville skriva.

Och klockan tickade naturligtvis, obönhörligt, fram till den 14 september 2003.

Trots respektabla ansträngningar lyckas Goldmann inte vaska fram så många guldgruv om de olika traditionernas konkreta uppfattning om ideologi och Europa. Men han står själv villigt till tjänst med ideologiskt rimliga argument.

Endast den ekologiska ideologin har tydlig anknytning till dagens politiska debatter kring och inom EU. Den svenska avvikelserna från den europeiska gröna huvudlinjen kan rimligen ges flera förklaringar. Goldmann har pekat på pessimism och misstro inför EU:s förmåga att förverkliga de grönas miljöpolitiska mål. Han finner också argument för att den lilla staten bäst bör anses kunna sköta sitt eget land och vatten. För en europist verkar det som om grönt bytänkande fördunklar miljöpoliti-

kens självklara behov av bredast möjliga samarbete och solidaritet.

EUROPEISK ÖVERIDEOLOGI

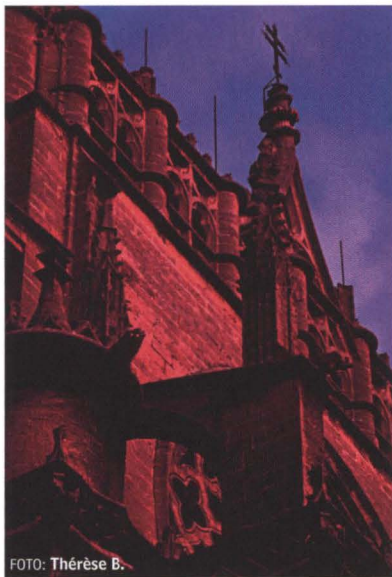
Vilket svar kan Goldmann till sist ge på sina frågor? Den första: Vilken hållning är naturlig för anhängare av de valda ideologierna? Den andra: Vilken roll spelar dessa för det europeiska projektet och internationaliseringen i stort? Och hur ser en checklista ut som kan hjälpa de ideologiskt medvetna?

Trots alla mödor ger Goldmann inga tydliga svar på frågan om de klassiska ideologiernas betydelse som vägledare för dagens europister. Tvärtom. Idétraditionerna öppnar för skilda, ja motstridiga, slutsatser om det europeiska projektet. Det kunde vara värt någon eftertanke, om det beror på frågornas art eller på den valda metodiken för att finna svar. Goldmann noterar att boken inleddes med antagandet att det europeiska projektet bars upp av att

”Goldmann anser sig ändå ha bevisat att EU är ett ideologiskt projekt.”

det från olika utgångspunkter stöddes i de olika lägren. Men hans slutsats blir närmast en annan. De tre idétraditionerna har påverkat varandra till den grad att projektet kan ses som ett uttryck för en europeisk överideologi eller majoritetsideologi. Vi snuddar vid den gamla frågan om ideologerna är döda.

Goldmann anser sig ändå ha bevisat att EU är ett ideologiskt projekt. De många osäkerheterna gör det dock skäligen att fråga om det verkligen håller. Räcker det att EU-projektet drivs fram av politiker inom partier med en ideologisk bakgrund? Det kanske hade hållit om bakgrunden givit ett entydigt svar om det europeiska projektets positiva karaktär. Det gör den inte. Ur

samma ideologiska läger kommer både positiva och negativa attityder. De motsägelsefulla slutsatserna utmynnar i att de fyra traditionerna ger bestämda anvisningar om vilka frågor som bör ställas men inte om vilka svaren är. Slutsatsen kan uppfattas som en besviken suck. Författaren sökte ett samband, men mer än så kunde det inte bli.

AMERIKANSKA PERSPEKTIV

Bokens slutord kan vara värda ytterligare en kommentar eller ett frågetecken: Här finns mycket att studera för den som är intresserad av de politiska ideologiernas betydelse i globala sammanhang. Frågan är vilken roll europaprojektet överhuvudtaget kan spela i den globala kontexten. Det handlar ju enbart om en regional organisation, vars gränser är Europas. Den är klämd mellan både nationella och globala intressen och ideal. I den globala politiken är EU en aktör, vid sidan av och ofta i konflikt med andra aktörer med andra intressen.

Goldmann är uppenbart besviken över att finna så litet ideologiskt intresse i forskningen om det europeiska projektet. Han finner en orsak i den amerikanska europaforskningens inflytande. Det kan mycket väl

vara ett gott exempel på hur den vetenskapliga analysen av europeisk politik har påverkats av att statsvetenskapen är dominerad av personer med bakgrund i USA:s politiska och akademiska kultur. Tesen är till självklarhet rimlig men ändå inte okontroversiell. Det är inom samhällsvetenskaperna ofta en risk förbunden med att inte vara tillräckligt amerikansk. Men tesen kan ändå inte utesluta att Europaprojektet faktiskt inte är ideologiskt. Det kan även i all väsentligt ses som ett praktiskt uttryck först för krigströtthet och därefter för reaktion inför en regional ekonomisk och politisk svaghet. Projektet väcker också förhoppningar om att kunna tillfredsställa både gemensamma och individuella ambitioner hos medlemsstaterna.

ÅTERFUNNA GRANNAR VID ÖSTERSJÖN

Historiskt är Östersjön en mötesplats mellan öst och väst, politiskt, ekonomiskt, kulturellt och religiöst. Under det kalla kriget blev Östersjöområdet ett välbevakat ingenmansland mellan det kalla krigets två huvudläger. Området på den östra och sydöstra sidan av Östersjön var både samtidshistoriskt och politiskt en okänd kontinent för flertalet svenskar. Nu har allt förändrats.

Den andra bok som här skall uppmärksammas är en genomarbetad historisk översikt av erkända fackhistoriker. Men båda har i grunden samma pedagogiska budskap. Vi vet för litet om våra återfunna grannstater. Förr visste vi mer och det är hög tid att på nytt få en balanserad kunskap.

Först dock några ord om en helt annorlunda bok kring samma tema. Det är en filatelistisk bilderbok om länderna kring Östersjön.. Dess titel är *Folken kring Östersjön*, Den har underrubriken *Glimtar ur vår gemensamma historia* och dess författare, Lars Enkler, är filatelist och amatörhistoriker. För de historiska

texterna har han haft en kongenial rådgivare i professorn i historia med inriktning på historiedidaktik, Hans Albin Larsson. Frimärken med motiv från östersjöländerna är grunden för en bok, som har väckt entusiasm bland experter, både historiker och frimärkssamlare. Den är typografiskt elegant, underhållande och lärorik.

Enklers bok kan te sig som en intellektuell aperitif inför en solid historisk anrättning. Den är skriven av två välkända lundahistoriker, Kristian Gerner och Klas-Göran Karlsson. Dess titel, *Nordens medelhav*, anger också dess perspektiv. De två orden rymmer minst lika många frågetecken: Vad menas med Norden? Och vad är ett medelhav? Ett medelhav är det som geografer ofta kallar innanhav. Östersjön är ett medelhav och Norden består av de länder som når fram till Östersjön. Denna geografiska definition stämmer med växande krav på ett vidare nordiskt begrepp än det femstatsnorden som präglade det senaste halvseklens nordiska samarbete.

Historiskt är Medelhavet dock framför allt ett geopolitiskt begrepp, ett lån från antiken. Liksom senare Östersjön var detta hav lika mycket en vallgrav och en krigsskådeplats som ett kulturellt och ekonomiskt förbindelse-system. Greker och karthager var länge framgångsrika rivaler till de italienska folken. Det relativa lugnet under Roms följande dominans har i historien fått hedersnamnet *pax romana*, den romerska freden. Också Östersjön har ibland, med skilda syften, proklamerats som ett fredens hav.

HISTORIEN SOM MYT

Medelhavets geopolitiska laddning gör det relevant att fråga om Östersjöstater verkligen uppnådde ett *dominium maris baltici* som liknade den romerska förebilden. Många länder har under historiens gång varit regionala stormakter vid Öster-

sjön. Det var inte bara de självklara – Danmark, Hansan, Sverige, Ryssland och till slut Tyskland, i olika skepnader. Alla stötte på avgörande hinder. Inbördes rivalitet och sjömakternas (Hollands och Englands, till slut USA:s) balanspolitik blev ofta avgörande. Dessa var inte strandägare vid Nordens medelhav. Men de var havens herrar och blev därmed i avgörande ögonblick även historiska östersjömakter..

Historiebegreppet inte är entydigt. Historien är inte bara vetenskapliga tolkningar utan också, med en fyndig alliteration, medvetande, meningsskapande, mentalitet, minne, monument och myt. Historiens myter är alltid närvarande i boken. Myterna är historiska kuriositeter men framstår även som en nedärvd del av det historiska medvetandet. Men de framstår även som en nedärvd del av det historiska medvetandet. De fokuseras mot den andre, en traditionell fiende. De svenska arvfönderna var självklara, Ryssland och Danmark, så även de danska, Sverige och Tyskland. När myternas betydelse skall exemplifieras i slutkapitlet, är dock den dansk-svenska relationen näst intill utsuddad. De tycks ha förlorat sin betydelse och kraft i skandinavismens och nordismens århundraden.

Det nordiska Medelhavets stater är ändå fyllda av myter. Många har kvar sin livskraft som inspiration. De förblir därmed en kraft i utvecklingen. Här uppmärksammas (liksom i frimärksboken) namnet Alexander Nevskij, som på trettonhundratalet vann segrar över både svenskar och tyska orden.. Bland tyskarnas heroiska myter namnges Teutoburgerskogen, där Augustus förlorade Varus och hans legioner, och Fredrik Barbarossa i förhållande till islam och araberna.

Författarna är sparsammare med illustrativa, nordiska myter knutna till händelser och individer. Några revideras dock enligt forskningens

nyare lärospån. Kalmarunionens betydelse som myt upplever vi alltså jämt, i den moderna skandinavismens och nordismens högtidsritual. Det fick vi nyligen en påminnelse om vid unionens 600-årsjubileum.

Nordens medelhav är en nyttig läsning för både vetande och fantasi. Den drar fram undanskymda delar av vår egen historia men levandegör framför allt det som hänt i regionens återuppståndna stater. Den kan utplåna många vita fläckar på vår egen tids historiska bildningskarta. Det utesluter dock inte frågetecken, eller t.o.m. invändningar. Det är positivt. En bok som är så perfekt att den aldrig väcker en läsare till frågor eller invändningar, blir lätt ett sömnmedel.

Nordens Medelhav fyller väl ambitionerna att analysera utvecklingen från den tidigaste historien till dags dato och att ge insikt i villkoren för nutida identitetsprojekt och mytskapande i Östersjöområdet. Den kan ge både farosignaler och visioner för den framtida utvecklingen. EU har en historisk roll i det konfliktfyllda, mångnationella Europa. Det finns många ännu inte desarmerade laddningar kvar i detta historiska minfält. Samtidshistoriskt fyller den väl tomrummet i de flesta läsares vetande om många grannfolk kring Östersjön. Inte minst kan detta bli till nytta om eller när vi på nytt får ta ställning till Sveriges – och Nordens – framtid i det nya Europa.

Boken är imponerande heltäckande, i tid och rum, i kultur, ekonomi, politik och strategi. Den är en särskilt nyttig läsning för alla som under det kalla kriget förlorade intresset och kontakten med det sovjetiska satelliteuropas länder.

KONSERVATIV HÅLLNING

De behandlade böckerna kan synas ha en gemensam ambition med aktuell koppling. Ingendera stod på något sätt på barrikaden inför folkomröstningen 14 september 2003.

Inför Europas historiska förändringar ger de dock stoff till dem som söker svar på frågor om vägvalen i Europa. Goldmann gör det genom tankelekar om europaprojektets tänkbara eller faktiska rötter.

Gerner och Karlsson antyder åtminstone implicit möjliga svar i teckningar av vår världsdels positiva och negativa, historiska erfarenheter.

I Goldmanns perspektiv kan måhända Gerner-Karlssons bok närmast betraktas som en konservativ betraktelse. Liksom den senaste svenska demokratiutredningen (Bengt Göranssons) är både den och Goldmanns en plädering för långsiktighet och eftertanke. Också Goldmanns nyfikenhet på gamla ideologiers relevans i dagens politik skulle kunna tolkas som konservativt färgad. I mitt eget perspektiv belyser den även den begränsade nyttan av att sätta gamla historiska etiketter på aktuella företeelser.

När allt kommer omkring är allt detta kanske inte så viktigt. Det är ju bara en tankelek. Men ändå en tankelek på allvar, som mycket väl kan locka en uppmärksam läsare till nya, kanske lika långa lekar, både med författaren och med sig själv.

Nils Andrén (n.andrén@swipnet.se) är professor emeritus i statskunskap.

BOKFAKTA

Kjell Goldmann.
Övernationella idéer. EU som ideologiskt projekt.
(SNS förlag, 2003).

Lars Enkler.
Folken runt Östersjön. Glimtar ur vår gemensamma historia.
(Hjalmarsson & Högberg, 2003).

Kristian Gerner, Klas-Göran Karlsson med Anders Hammarlund.
Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt.
(Natur och Kultur, 2002).